

När mina föräldrar valde Ensta gård för att etablera sin handelsträdgård var möjligheterna att få god tillgång till vatten en avgörande faktor. Det fanns en grävd brunn med hyfsad tillgång på vatten, men inte tillräckligt för de mängder vatten en grönsaksodling kräver under sommaren. Det fanns ett dike som ofta var vattenförande, men det var inget man kunde lita på. John ordnade med rör från Ormstaån för att få tillräckligt med vatten under sommaren, vilket blev viktigt de första åren. Senare ordnade man med en damm i diket och längre fram en djupborrad brunn. Mer om det i avsnittet Vatten.

Drivbänkar och frilandsodling

Drivbänkar: varmbänkar och kallbänkar

Drivbänkar har använts i århundraden. Redan på romartiden odlade man gurka i drivbänkar och det finns belagt att man använde varmbänkar på 1500-talet. Men det var först under 1600-talet som man kunde börja med glas i bänkfönstren, vilket gjorde drivbänkarna mycket mer effektiva och på 1800-talet blev detta mer vanligt i trädgårdarna. Principen är enkel, grönsakerna i bänken skyddas mot kyla och bläst men samtidigt släpps solstrålningen in genom glaset så att luften under fönstret värms upp. I Hässelby, där handelsträdgårdarna utvecklades i snabb takt i början av 1900-talet var det drivbänkar och odling på friland som länge var det vanliga. För att få bra solinstrålning skulle bänkgården ligga i en sluttning åt söder/sydväst, vilket var viktigast på våren för att snabbt få igång odlingen. Dessutom ville man att det skulle finnas skydd mot vindar och man ville undvika sänkor dit kall luft "rinner ner" under vårnätter.

Träramarna till drivbänkarna gjordes oftast av trädgårdsmästarna själva under vintrarna. John Rundqvist tog ofta virke från egen skog, virket sågades vid Olhamra i dimensionen ca 3,4 cm x 20 cm. Fönstren, som är mer komplicerade att tillverka, beställdes ofta av snickare, men alla reparationer som sen behövdes gjorde man själv. Fönstren hade 3 spröjsar och var normalt 1,0 m x 1,50 m. De hade tvärgående smala galvade järnband som förstärkning. Fönstren skulle inte vara större än att de kunde hanteras av en person och man skulle kunna komma åt att sköta grönsakerna under varje fönster. Bänkarna gjordes vanligen för 4 fönster, dvs 4 m långa och 1,5 m breda.

Som skydd mot nattfrost använde man vassmattor. Vassmattor eller mattor av halm tycks ha

använts redan på 1500-talet. I varje ände på fönstren satte man enkla handtag av grov ståltråd för att underlätta att lyfta fönstren. Det var ofta vi barn som på vårvällarna fick rulla ut vassmattorna över fönstren när vi kom hem från skolan. Vi kunde få tio öre per bänkrad för arbetet. På morgonen rullades de ihop igen.

John och Svea i vårarbete i bänkgården. Mitten av 1960-talet.

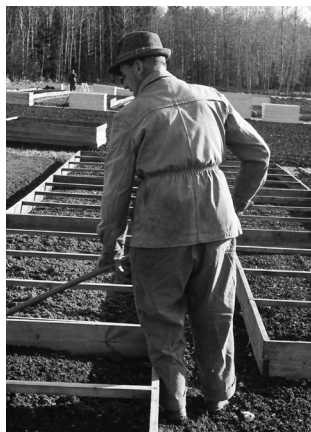
John Rundqvist och Rikard Karlsson anlägger på bilden en varmbänk i februari i mitten av 1960-talet. De skyfflade först undan snön.

John i tungt arbete med att anlägga varmbänkar, slutet av 1960-talet.

Anläggning av varmbänkar var väldigt arbetskrävande, men gjorde att man kunde så sallat, rädisor och spenat väldigt tidigt. De tidiga vårprimörerna gav bra betalt så arbetet gav resultat. Man använde varmbänkarna också för att få fram planter som senare kunde planteras ut i de vanliga drivbänkarna, kallbänkarna. För varmbänkar behövdes färsk hästgödsel och halm som man blandade och la ut ungefär en halv meter tjockt. Det går att använda annan gödsel, men hästgödsel ansågs vara bäst, den var trevligare än kogödsel att hantera och den gav bra värmeutveckling. Ovanpå halmbädden la man ut drivbänken och sin vanliga näringsrika jord, ca 15 cm tjockt. Efter en vecka var

Foton från 1961.

värmeutvecklingen ofta igång. När gödseln blandas med halm sker en biologisk process där svampar och bakterier utvecklas i snabb takt och då bildas värme. Det kan bli uppåt 50–60 grader varmt i en bra bädd, så man kunde därför starta odlingen redan när det fortfarande var vinter, ofta i februari.

Antalet kallbänkar var omfattande hos Rundqvist i Vallentuna. Det fanns ungefär 40 till 50 rader med fem drivbänkar om fyra fönster i varje. Det blir totalt ungefär 800 till 1 000 fönster. Det var där det mesta odlades på våren. Man hade förberett jorden genom att sprida ut gödsel och luckra upp med jordfräsen. Drivbänksramarna placerades sedan ut i rader. De jämnade till jordytan med en kratta.

Arbete i Rundqvists bänkgård.

Nu kunde man ta plantor från varmbänken och sätta ut. De använde en träkonstruktion för att göra rader i varje fönster, i raderna planterades sallaten (eller annat, men mest var det sallat) med hjälp av en enkel planteringspinne. Sedan vattnade man

John och Svea planterar sallat i mitten av 60-talet.

Foto från Ullgrens handelsträdgård 2006.

med slang som det satt en stril på.

På våren la man ut halm i gångarna mellan drivbänkarna för att minska risken att frost tog sig in i bänkarna, men också för att det blev trevligare att gå där. Halm och stallgödsel köpte man in genom Hässelby åkeri, det åkeri som drivits i tre generationer och var viktigt även för trädgårdsmästarna i Hässelby. Troligen köpte man även från lokala bönder när det var möjligt, men det var viktigt med bra kvalitet för att få varmbänkarna att fungera bra.

Det var viktigt att kunna reglera ventilationen i drivbänkarna. Det handlar både om temperaturen och fukten. Man vill bevara värme under natten och därför stängde man fönstren under natten eller när det var kyligt. Var det risk för frost åkte vassmattorna på. På dagarna använde man tråklössar för att reglera om man ville ha fönstren öppna, ”luftade”, och hur mycket man ville öppna. Man behövde ofta också öppna för att släppa ut fuktig luft för att minska risken för mögel. Bra skött luftning var speciellt viktig i gurk- och melonodling. Även det här jobbet var något som vi barn ibland fick göra, dvs ”sätta luft” på morgonen innan vi cyklade till skolan och ”ta ner luft” på kvällen efter skolan. Men det kunde också bli för soligt och varmt i drivbänkarna. Då blandade man till en värling av lera eller kalk och vatten som man stänkte på fönstren för att minska solgasset. Det var inte bara melonerna som trivdes i en välskött drivbänk på sommaren. Några gånger stötte vi på snokar som hade boat in sig, annars var det ofta grodor och paddor.

På hösten travade man upp bänkfönstren och bänkrarna, men ramarna la man ofta bara upp en bit på varandra för att de skulle komma upp åtminstone till större delen från marken. Enkla sätt att hindra virket i drivbänkarna att ruttna, eller i alla fall att fördröja att de ruttnade.

Ullgrens handelsträdgård, Vallentuna 2018.

Numera är det vanliga att man driver upp sina plantor i växthus, inte i drivbänkar. Varmbänkar används nästan inte alls idag, de kräver för mycket tid och arbete. I växthus kan arbetet bli mer rationellt och effektivt och man kan styra tillgången på vatten, temperatur och växtnäring på ett helt annat sätt.

Frilandsodling

Odlingen på friland var den som var störst, både i areal räknat och i mängd grönsaker, både hos Rundqvist i Vallentuna och hos grönsaksodlare i allmänhet. Fördelarna var främst att det var väldigt mycket mindre arbete med att odla på friland och det behövdes mindre resurser i form av drivbänkar, fönster mm. Men odlar man på friland blir man också mycket mer beroende av att det är lämplig temperatur, nederbörd och vindar. Man ville ju komma igång så tidigt som möjligt på våren för att få bra pris på sina produkter. Men på senvåren och försommaren var det ofta nervöst när man såg att natten skulle bli klar och vindstilla - då blev det ibland frost som kunde förstöra mycket av det man kämpat med att driva fram, sallat, dill osv. Jag minns hur mina föräldrar ibland var uppe på försommarnätterna för att med rök från en brasa eller glödande träkol i hinkar eller genom att starta vattenspridare försöka mota undan den värsta frosten.

Därför var det viktigt med ett bra läge, inte långt ner i en dal utan mycket bättre var det högre upp på en sluttande mark i sydvästläge.

För att få fart på frilandsodlingen var det viktigt att ha en jord i bra skick, med god tillgång på näringsämnen och i bra struktur. Därför var höstarbetet med att sprida stallgödsel och kanske kalk och plöjning viktigt och även att se över att dräneringen fungerade så jorden inte blev för blöt under regniga somrar. På våren startade man ofta med att plantera ut sallatsplantor som man drivit upp i drivbänkar. Parallellt kunde man så ny sallat för senare skörd men också spenat som kan sås tidigt och växer snabbt. Var jorden ordentligt uppvärmd var det också dags att så dill. All sådd skedde i omgångar för att få jämn tillgång till skördefärdiga grönsaker. Sådd av blomkål skedde också i drivbänk innan utplantering. Tidpunkten för plantering av blomkål berodde på när man ville få den klar för skörd, ofta ville man få den skördefärdig på sensommar och höst när mycken annan skörd var avklarad.

Ett problem med frilandsodling var ibland de störtregn eller hagelskurar som kunde komma. De orsakade ibland att grönsakerna blev jordiga eller rent av slogs sönder, vilket kunde bli väldigt ekonomiskt kännbart. Ofta hade man på friland större problem med sniglar och ogräs än vad man hade i bänkodling, men det berodde helt enkelt på att

bänkodlingen var mycket mer intensiv med mer skötsel och att grödorna växte till sig snabbare i värmen.

Sallatssängarna var lagom breda för att man ska kunna komma åt med att plantera, rensa ogräs och skörda på bekvämt sätt. Här sallat som planterats ca 10 dagar innan fotot togs. Längst bort till höger står en vattenspridare.

Det var sallat som dominerade frilandsodlingen hos Rundqvist, åtminstone under det sena 60-talet. Innan dess odlade man mycket blomkål på fältet närmast i bild. Men här har en åker istället såtts in med vall som skördades som hö av lantbrukare Anton Jansson i Uddnäs till deras kor. (Foto 1967)

I dagens frilandsodlingar används ofta fiberduk som ger flera fördelar. Den skyddar mot nattkyla, bevarar fukt, skyddar från att regn ger smutsig sallat. Den kan också skydda mot rådjur och harar. Det blir även luftigare för grönsakerna jämfört med att odla under glas, vilket för sallat kan ge mindre problem med bladmögel. Ullgrens handelsträdgård 2018.